

Anna Halicka, Krzysztof Halicki

Opieka nad matką i dzieckiem w Bydgoszczy w dwudziestoleciu międzywojennym Zarys problematyki

Sprawowana w dwudziestoleciu międzywojennym opieka zdrowotna przybierała różne formy. Jedną z nich była opieka nad rodziną – zadania te pełniły stacje opieki nad matką i dzieckiem, nazywane też przychodniami. W 1937 roku było w Polsce 570 takich stacji obejmujących opieką 187,9 tys. osób. W miastach liczba stacji była znacznie wyższa niż na wsiach. W 1937 roku stacje dokonały 348 tysięcy lustracji warunków życia i rozwoju dzieci w domach rodzinnych oraz wydały niemowlętom 3261 tys. litrów mleka pasteryzowanego.

Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem

Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem w Bydgoszczy mieściła się przy ulicy Jagiellońskiej. Stacja ta została założona w 1922 roku i prowadzona była przez Zarząd Miasta. Była to instytucja, która najskuteczniej i w największym zakresie zajmowała się walką ze śmiertelnością niemowląt. Świadczy o tym dokonane porównawcze zestawienie statystyczne śmiertelności dzieci w 1. roku życia w miastach, w których działały stacje i gdzie stacji było brak. W miejscowościach, gdzie stacje istniały, śmiertelność niemowląt była znacznie niższa. Stacje zapewniały systematyczną opiekę higieniczno-lekarską nad matką i dzieckiem, dążąc wszelkimi środkami do usunięcia przyczyny śmiertelności niemowląt¹.

¹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu (dalej: UWP w Toruniu), sygn. 11972 – Sprawozdanie z działalności Przychodni dla Matki i Dziecka w Bydgoszczy z 1938 r.; UWP w Toruniu, sygn. 10436 – Okólnik Wojewody Pomorskiego nr 108 w sprawie uruchomienia „Stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem” z października 1927 r.

Stacja wypełniała swoje zadania poprzez:

- zorganizowanie możliwie dokładnej rejestracji wszystkich niemowląt oraz kobiet ciężarnych, które wskutek rozmaitych przyczyn nie mogły korzystać ze stałej opieki higieniczno-lekarskiej;
- okresowe oględziny ciężarnych i dzieci, dokonywane przez lekarza;
- pouczanie matek o higienie ciąży, porodu i położu, o zasadach i sposobach karmienia piersią, odżywiania sztucznego, pielęgnowania niemowląt i zabezpieczenia go przed chorobami zakaźnymi;
- otoczenie opieką i dozorem dzieci w ich mieszkaniach;
- udostępnianie ciężarnym lub niemowlętom wszystkich przedmiotów, które są niezbędne do higieny osobistej;
- prowadzenie przy stacji tzw. „kuchni mlecznej”, mającej na celu przyrządzanie pożywienia dla niemowląt według odpowiednich zasad higienicznych, odpowiednio do wieku i cech danego dziecka².

Bydgoska Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem współpracowała z innymi instytucjami, do których należały:

- a) Przychodnia Ogólna w Bydgoszczy przy ul. Cieszkowskiego,
- b) Ubezpieczalnia Społeczna w Bydgoszczy z ośrodkiem zdrowia Szwedero, Wilczak i Poradnia Rodziny Wojskowej,
- c) Szpital Dziecięcy w Bydgoszczy przy Miejskim Schronisku dla Niemowląt,
- d) Instytucja Miejska Opieki Społecznej w Bydgoszczy,
- e) Ogródek jordanowski – dziecięcy³.

Kierownikiem stacji był lekarz. W przychodni zatrudnione były pielęgniarki.

Tabela 1. Sprawozdanie z działalności Przychodni dla Matki i Dziecka w Bydgoszczy w I kwartale 1939 r.

Działalność* Przychodni dla Dzieci przy ul. Jagiellońskiej	Grupa wieku			Razem
	I	II	III	
Zbadano dzieci	448	81	-	529
Udzielono porad	993	197	-	1190
Liczba odwiedzin domowych	-	-	-	422

* Przychodnia była czynna w ciągu kwartału przez 92 dni. Odnotowano 122 godz. przyjęć lekarskich. Liczba godz. pracy pielęgniarskiej w przychodni wyniosła 1913, a poza przychodnią – 372.

Źródło: APB, UWP w Toruniu, sygn. 11754.

Od 1938 roku uruchomiono kolejne dwie Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem, jedną przy ulicy Smoleńskiej 84, a drugą przy ulicy Kolejarskiej 1.

² APB, UWP w Toruniu, sygn. 10436.

³ Ibidem, sygn. 11972, Współpraca bydgoskiej Stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem z innymi instytucjami.

Tabela 2. Sprawozdanie z działalności Przychodni dla Matki i Dziecka w Bydgoszczy za I kwartał 1939 r.

Działalność* Przychodni dla Dzieci przy ul. Smoleńskiej	Grupa wieku			Razem
	I	II	III	
Zbadano dzieci	43	34	-	77
Udzielono porad	138	109	-	247
Liczba odwiedzin domowych	-	-	-	102

* Przychodnia była czynna w ciągu kwartału przez 73 dni. Odnotowano 75 godz. przyjęć lekarskich. Liczba godz. pracy pielęgniarskiej w przychodni wyniosła 318, a poza przychodnią – 48.

Źródło: APB, UWP w Toruniu, sygn. 11754.

Tabela 3. Sprawozdanie z działalności Przychodni dla Matki i Dziecka w Bydgoszczy za I kwartał 1939 r.

Działalność* kuchni mlecznej przy ul. Smoleńskiej	
Zużyto litrów mleka	2059
Wydano porcji mieszanek	60
Korzystano z „kuchni mlecznej” – dzieci	96
Wydano porcji zupy jarzynowej	3413
Wydano porcji kaszki	3670

* Przychodnia była czynna w ciągu kwartału przez 73 dni. Odnotowano 75 godz. przyjęć lekarskich. Liczba godz. pracy pielęgniarskiej w przychodni wyniosła 318, a poza przychodnią – 48.

Źródło: APB, UWP w Toruniu, sygn. 11754.

Schronisko dla Niemowląt

Schronisko dla Niemowląt, zbudowane w latach 1908-1909 z funduszy darowanych na ten cel przez dyrektora Juliusza Bergera, zostało otwarte 2 kwietnia 1909 roku. Początkowo przeznaczone dla dzieci narodowości niemieckiej, w późniejszych latach przyjmowało niemowlęta bez względu na narodowość. Utrzymanie zakładu pozostało w rękach Magistratu, jednak w miarę możliwości osoby oddające dzieci do zakładu także przeznaczały pewne sumy na utrzymanie schroniska. Pierwotnie schronisko znajdowało się przy Zakładzie Świętego Floriana, a we wrześniu 1926 roku przeniesiono je do wdzierżawionego od towarzystwa „Deutscher Frauenverein” budynku przy placu Kościeleckich 3⁴.

⁴ APB, UWP w Toruniu, sygn. 10874 – Pismo Magistratu Miasta Bydgoszczy do Wojewody Poznańskiego z 5 VI 1928 r.; *Książka adresowa miasta Bydgoszczy na rok 1929*, opr. i wyd. W. Weber, s. XXXIII.

Fot. 1. W latach 1909-1945 Schronisko dla Niemowląt i kuchnia ludowa, dziś Wojewódzki Ośrodek Kultury oraz Pracownia Dokumentacji i Popularyzacji Zabytków WOK przy pl. Kościeleckich 6. Budynek otwarty 1 lipca 1909 r. zbudowano z inicjatywy cesarzowej niemieckiej Augusty Wiktorii

Źródło: *Piękna stara Bydgoszcz*, red. J. Derenda, Bydgoszcz 2006, s. 628-629.

Pod koniec 1926 roku nastąpiło otwarcie przytułku pod nazwą „Miejskie Schronisko dla Niemowląt”. Placówka została przeniesiona do nowego pomieszczenia przy placu Kościeleckich 6. Do zadań i celów schroniska należało: przyjmowanie niemowląt bez względu na wyznanie do 2. roku życia i udzielanie im mieszkania, pielęgnacji, wyżywienia oraz opieki lekarskiej. W pierwszej kolejności przyjmowano do zakładu sieroty, półsieroty i dzieci nieślubne, a także dzieci, które z jakichkolwiek powodów pozbawione były domowej i rodzicielskiej opieki. Przed przyjęciem do schroniska dziecko było badane przez lekarza zakładowego, który orzekał, czy dziecko jest wolne od chorób zakaźnych. Matki oddające swe dzieci do schroniska zobowiązane były dostarczyć lekarzowi informacje o stanie zdrowia i sposobie żywienia dziecka przed jego przyjęciem do schroniska. Każda matka oddająca dziecko do schroniska, zależnie od wskazówek lekarza, przychodziła co najmniej trzy razy w ciągu doby karmić swoje dziecko piersią. Matki, w zależności od decyzji lekarza,

mogły być przyjęte razem z dzieckiem do schroniska, aby je karmić. W razie przyjęcia do schroniska matki wraz z dzieckiem matka otrzymywała całe utrzymanie i wynagrodzenie ustalone przez Miejski Urząd Opieki Społecznej i zobowiązana była karmić piersią i pielęgnować prócz swego dziecka jeszcze inne niemowlęta według zarządzenia lekarza. Matka z dzieckiem nie miała prawa wychodzić poza obręb schroniska⁵.

Organizacją wewnętrzną zakładu, a więc zakresem pracy i obowiązków, zajmował się lekarz zakładu, który był jednocześnie szefem personelu. Siostra przełożona zakładu prowadziła cały dział gospodarstwa domowego, doglądała porządku, czystości i właściwego pielęgnowania niemowląt według wskazówek lekarza. Oprócz tego prowadziła książki wychowanków zakładu oraz dziennik ordynacji lekarskiej⁶.

Schronisko zajmowało dwupiętrowy budynek. Na parterze znajdowała się kancelaria, poczekalnia dla matek, kuchnia mleczna, pokoje izolacyjne. Gabinet lekarski wyposażony był w sprzęt specjalistyczny, lampę kwarcową, wagę oraz apteczkę podręczną. Dzieci umieszczone były na piętrze w pokojach, w których przeciętnie mieściło się pięć łóżeczek z umywalką z zimną i ciepłą wodą oraz wanienska do kąpieli.

W roku 1939 opiekę lekarską wykonywał dr Franciszek Nowicki. Pomoc lekarska była udzielana dwa razy dziennie. Lekarz był osobą dochodzącą do schroniska, prowadził kartę zdrowia dziecka oraz książeczkę ambulatoryjną. Opiekę nad zdrowiem dziecka sprawował lekarz naczelny wraz z siostrą oddziałową, od której otrzymywał wszystkie niezbędne informacje dotyczące stanu zdrowia dziecka. W trakcie wizyty lekarz badał dzieci, u których występowały objawy chorobowe, ustalał dzienną dawkę żywnościową dla każdego podopiecznego. Personel składał się z lekarza, siostry przełożonej, pielęgniarek, tzw. matek – karmicielek, uczennic – higienistek, służących oraz palacza⁷.

Personel schroniska otrzymywał wynagrodzenie finansowe za swoją pracę oraz mieszkanie. Przytułek był nie tylko miejscem pracy dla pielęgniarek, ale również miejscem zamieszkania, co pozwoliło na prowadzenie stałego nadzoru pielęgniarskiego nad dziećmi. Zadaniem lekarza było zapewnienie jak najlepszej opieki nad dziećmi.

⁵ APB, UWP w Toruniu, sygn. 10874 – Instrukcja służbowa dla Miejskiego Schroniska dla niemowląt w Bydgoszczy, Bydgoszcz 13 II 1929 r.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem – Sprawozdanie z lustracji Miejskiego Schroniska dla niemowląt w Bydgoszczy z 21 X 1937 r.; Sprawozdanie z lustracji Miejskiego Schroniska dla niemowląt w Bydgoszczy z 25 I 1939 r.

Kierownikiem schroniska w latach 1936-1937 były siostry przełożone Katarzyna Roszak oraz siostra Helena Klejne. Były to pielęgniarki o wysokich kwalifikacjach, które prowadziły nadzór nad schroniskiem.

W latach 1920-1926 schronisko dla niemowląt liczyło 43 łóżka. W latach późniejszych, gdy schronisko mieściło się przy placu Kościeleckich 6, zakład przeznaczony był dla 50 dzieci. Znajdujące się w zakładzie dzieci podzielone były ze względu na wiek na kilka grup. Do pierwszej grupy należały dzieci do 3. miesiąca życia, do drugiej – od 3. do 6. miesiąca życia, do kolejnych należały dzieci od 6. miesiąca życia do 1. roku oraz od roku do dwóch lat.

Przytułek dla sierot im. Henryka Dietza

Przytułek był miejskim zakładem, który powstał z zapisu dokonanego przez kupca i radcę miejskiego Henryka Dietza testamentem z dnia 6 sierpnia 1901 roku. Zapisał on w tym celu, do dyspozycji władz miasta, kwotę 400 000 marek⁸.

Według woli testatora został wybudowany i urządzony w latach 1906-1907 dom jednopiętrowy o 10 pokojach, sali jadalnej, dwóch salach sypialnych, dwóch salach do nauki i robót ręcznych, kaplicy i kuchni oraz budynku gospodarczym. Dom wybudowano na gruncie miejskim przy ulicy Henryka Dietza 5, gdzie założono także ogród warzywny i sad. Obok domu mieszkalnego był osobny budynek, mieszczący salę zabaw i gimnastyczną⁹.

Był to pierwszy dom dla sierot w Bydgoszczy. Przewidziany został dla 30-40 dzieci od 6 do 16 lat. Opiekę nad nimi sprawowała rodzina opiekuńcza, która zajmowała się ich wychowaniem. Mieszkała ona w tym samym domu, a do pomocy miała personel pomocniczy. Dzieci uczęszczały do szkoły powszechnej na terenie miasta. Po jej ukończeniu, podejmowały naukę zawodu u miejscowych rzemieślników.

Do zadań przytułku należało:

- bezpłatne dostarczenie sierotom obojga płci mieszkania, utrzymania i opału;
- udzielanie zapomóg na sprawienie odzieży;
- udzielanie bezpłatnej pomocy lekarskiej;

⁸ APB, UWP w Toruniu, sygn. 10558 – Przytułek dla sierot im. Henryka Dietza – historia powstania, Bydgoszcz 11 III 1935 r.; E. Gliwiński, *Pierwsze domy sierot w Bydgoszczy*, „Kalendarz Bydgoski” 1999, s. 119-122.

⁹ Ibidem.

- kształcenie sierot w pracy na roli;
- umieszczanie sierot w szkołach powszechnych, a wyróżniających się pilnością i zdolnościami – w szkołach średnich.

Do przytułku były przyjmowane ubogie sieroty bez względu na wyznanie i narodowość¹⁰.

W przytułku opieka lekarska była sprawowana raz w miesiącu oraz w razie potrzeby. Do zadań lekarza należało prowadzenie karty zdrowia dziecka. Zakład posiadał apteczkę podręczną. W razie choroby zakaźnej dziecko oddawane było do szpitala.

Ze sprawozdania Przytułku dla sierot im. Henryka Dietza za okres od 1 kwietnia 1931 roku do 31 marca 1932 roku wynika, że czystość dzieci oceniana była jako była dostateczna, strzyżone były raz w miesiącu, dzieci kąpane były raz w tygodniu, natomiast w okresie letnim codziennie, bielizna

Fot. 2. Pierwszy Dom Sierot w Bydgoszczy fundacji Heinricha Dietza (Heinrich Dietz Stiftung) powstał w latach 1905-1907 według projektu Carla Mayera. W 1907 r. ulicę, przy której znajdował się budynek, nazwano im. Heinricha Dietza. Fotografia z 1912 r.

Źródło: *Piękna stara Bydgoszcz*, s. 398-399.

¹⁰ Ibidem, Statut Przytułku dla sierot fundacji Henryka Dietza w Bydgoszczy.

osobista zmieniana była co tydzień. Każde dziecko miało swoją szczoteczkę o zębów, ręcznik oraz chusteczkę do nosa¹¹.

Posiłki dla dzieci przygotowywane były w kuchni zakładowej, dzieci jadały pięć posiłków dziennie, dla dzieci słabszych wydawano dodatkowo 10 porcji¹².

W przytułku kładziono nacisk na wychowanie fizyczne, dlatego też dwa razy dziennie przez jedną godzinę odbywały się zajęcia sportowe pod kierunkiem wykwalifikowanego instruktora. Organizowano również wycieczki krajoznawczo-przyrodnicze dla wychowanków. W okresie sprawozdawczym (kwiecień 1931 r.-marzec 1932 r.) stan zdrowia dzieci przedstawiał się następująco: jedno dziecko było chore na gruźlicę, stwierdzono u niego też powiększenie węzłów chłonnych, natomiast troje dzieci chorowało na jaglicę¹³.

W przytułku prowadzono działalność ambulatoryjną – i tak w okresie od 1 kwietnia 1933 roku do 31 marca 1934 roku udzielano porad na miejscu. Stwierdzono przypadki: reumatyzmu, odmrożenia, zapalenia płuc, wady serca oraz egzemy. Razem chorych wychowanków było 15, a udzielono 82 porad. Liczba dzieci w przytułku wahała się w granicach 80 osób¹⁴.

Śmiertelność dzieci

Niepokojącym zjawiskiem w Bydgoszczy w okresie dwudziestolecia międzywojennego była duża śmiertelność niemowląt. W 1925 roku na ogólną liczbę 1377 zgonów aż 666 stanowiły zgony dzieci do 1. roku życia, a w 1926 roku na 1670 zmarłych było 554 małych dzieci. Współczynnik zgonów niemowląt w Bydgoszczy był wysoki w porównaniu z innymi miastami. Na przykład na 100 urodzeń żywych przypadło wówczas aż 19,2 zgonów, podczas gdy w Łodzi współczynnik ten wynosił 16,5, a w Poznaniu tylko 15,4. Dopiero w latach trzydziestych stan ten uległ wyraźnemu zmniejszeniu. W roku 1936 w Bydgoszczy zmarło 222 niemowląt w wieku od 2. do 12. miesiąca oraz 87 dzieci w wieku od 2 do 5 lat¹⁵.

¹¹ APB, UWP w Toruniu, sygn. 10559 – Sprawozdanie zakładu opiekuńczego zamkniętego dla dzieci i młodzieży pod nazwą „Przytułek dla sierot im. Henryka Dietza za okres I IV 1931 r. do 31 III 1932 r.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem – Sprawozdanie zakładu opiekuńczego zamkniętego dla dzieci i młodzieży pod nazwą „Przytułek dla sierot im. Henryka Dietza za okres I IV 1933 r. do 31 III 1934 r.

¹⁵ *Rocznik statystyczny miasta Bydgoszczy za 1936 r.; Historia Bydgoszczy*, red. M. Biskup, t. II, cz. I: 1920-1939, Bydgoszcz 1999, s. 313.

Tabela 4. Śmiertelność niemowląt w wieku od 2 do 12 miesięcy

Rok 1936	Niemowlęta zmarłe w wieku [miesiące]											Ogółem
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Liczba zmarłych	45	42	34	31	14	10	13	10	10	8	5	222

Źródło: *Rocznik statystyczny miasta Bydgoszczy za 1936 r.*

Tabela 5. Śmiertelność dzieci w wieku od 2 do 5 lat

Rok 1936	Dzieci zmarłe w wieku [lata]				Ogółem
	2	3	4	5	
Liczba zmarłych	47	18	15	7	87

Źródło: *Rocznik statystyczny miasta Bydgoszczy za 1936 r.*

Do najczęstszych chorób w pierwszym okresie życia niemowląt w międzywojennej Bydgoszczy zaliczano choroby zakaźne, choroby przewodu pokarmowego i oddechowego. Duża liczba dzieci chorowała także na gruźlicę i jaglicę. Przyczyną dużej zapadalności na te choroby była mała odporność immunologiczna dzieci. Choroby przewodu pokarmowego wynikały z nieprawidłowego karmienia dzieci. Negatywny wpływ na zdrowie miały również złe warunki mieszkaniowe, a przede wszystkim higieniczno-sanitarne.

Według statystyki za 1936 rok najczęstszą przyczyną śmierci niemowląt i dzieci do 5. roku życia był nieżyt jelit i żołądka, kurcze oraz zapalenia płuc. W roku tym na gruźlicę płuc zachorowało czworo dzieci była to stosunkowo niska liczba jak na jedną z najczęstszych chorób wieku dziecięcego.

Niedożywione i zaniedbane dzieci w okresie szkolnym były nękane przez liczne choroby, które powodowały częste absencje na zajęciach szkolnych. W takiej sytuacji w 1925 roku władze miejskie w Bydgoszczy zorganizowały w szkołach opiekę lekarsko-higieniczną. Zaangażowano lekarzy, którym pomagały higienistki. W szkołach urządzono gabinety lekarskie. Jednak nie zawsze opieka lekarska była zadowalająca, np. w szkole im. J. Kochanowskiego na Szwederowie lekarz udzielał porad przez 10 godzin tygodniowo, natomiast w szkole im. A. Mickiewicza na Okolu tylko przez godzinę¹⁶.

Inną formą wsparcia, szczególnie dla dzieci z najuboższych rodzin, była pomoc materialna. Najczęściej stosowanymi formami były akcje dożywiania

¹⁶ *Historia Bydgoszczy...*, s. 666.

dzieci zarówno w szkołach, jak i w przedszkolach. Począwszy od roku 1925 władze miejskie kupowały dla niektórych szkół mleko i bułki. Początkowo były to niewielkie ilości, które nie zaspokajały nawet podstawowych potrzeb. W latach 1927-1928 pomoc ta znacznie się zwiększyła.

Dla części bydgoskich dzieci proces wychowania rozpoczynał się w przedszkolu. Mimo stopniowego upowszechniania się wychowania przedszkolnego przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego borykało się ono z problemami głównie natury finansowej. Większość przedszkoli bydgoskich była raczej instytucjami charytatywnymi, które prowadziły dożywianie dzieci i próbowały zorganizować ich czas poza domem. Stosunkowo najlepiej przedstawiała się sytuacja materialna przedszkoli prywatnych. Były to przedszkola dobrze wyposażone, z niewielką liczbą dzieci przypadającą na jedną wychowawczynię. Opiekunki posiadały wysokie kwalifikacje zawodowe, co umożliwiało właściwe wypełnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczych i dydaktycznych¹⁷.

Większość bydgoskich przedszkoli egzystowała jednak w bardzo trudnych warunkach. Właścicielami tych placówek były parafie katolickie, bydgoski okręg „Caritas” oraz zgromadzenia zakonne. Utrzymywane one były głównie z datków społeczeństwa¹⁸.

Potrzeby dzieci w okresie międzywojennym pozostawały w znacznym stopniu niezaspokojone. Wiązało się to z niedostatkiem i trudnościami materialnymi panującymi w ich rodzinnych domach. Trudne warunki powodowały, że rodziny takie otrzymywały pomoc z tzw. ośrodków opieki społecznej i zdrowia. Pomoc ta polegała przede wszystkim na przekazywaniu żywności, odzieży, obuwia i środków leczniczych dla dzieci najbiedniejszych. W niewielkim zakresie stosowano zapomogi finansowe, na ogół doraźne i jednorazowe.

¹⁷ Ibidem, s. 657.

¹⁸ Ibidem.